

Erfgesprekken over klimaatrobuuste beekdalen

DATUM
15 augustus 2019

AUTEURS
Judith Westerink, Tineke de Boer, Theo Vogelzang

FOTO
Judith Westerink

STATUS
definitief

DOI
10.18174/498138

 2019 Wageningen
Environmental Research
(instituut binnen de
rechtspersoon Stichting
Wageningen Research),
Postbus 47, 6700 AA
Wageningen, T 0317 48 07 00,
www.wur.nl/environmental-research. Wageningen
Environmental Research is
onderdeel van Wageningen
University & Research.

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
1 Inleiding	6
1.1 Aanleiding	6
1.2 Belang van erfgesprekken	6
1.3 Doel van het onderzoek	6
1.4 Aanpak	7
1.5 Betekenis	8
2 Hoe kijken landgebruikers in het gebied aan tegen de gevolgen van klimaatverandering?	9
3 Hoe kijken landgebruikers aan tegen het aanpassen van hun inrichting en bedrijfsvoering? Wat zijn volgens hen barrières en kansen?	10
3.1 Zonering van hoog naar laag gelegen gebieden	10
3.2 Gewassen	10
3.3 Verhogen organische stof en niet-kerende grondbewerking	11
3.4 Waterberging, hermeanderen van beken en natte natuur	11
3.5 Stuwtejes, beregenen en peilgestuurde drainage	12
4 Wat hebben grondgebruikers nodig om te veranderen?	14
4.1 Impact waterberging op bedrijfsvoering	14
4.2 Wederkerigheid en perspectief	15
4.2.1 Grond	15
4.2.2 Geld	15
4.2.3 Regels	16
4.2.4 Steun	16
4.3 Samenwerking	16
5 Wat betekent dit voor het project klimaatrobuuste beekdallandschappen?	18
5.1 Analyse	18
5.1.1 Diversiteit in landgebruikers	18
5.1.2 Culturele barrières	18
5.1.3 Impact van waterbeheer op bedrijfsvoering	18
5.1.4 Maatregelen met een lage drempel	19
5.1.5 Technology-based or nature-based?	19
5.2 Advies	19

Samenvatting

De partners in Agrifood Capital denken na over het klimaatrobuust maken van beekdallandschappen in Noordoost Brabant. In dat kader zijn erfgesprekken gevoerd met landgebruikers in de benedenstroomse delen van de beekdalen van de Aa en van de Dommel, onder meer om inzicht te krijgen in wat meespeelt in hun overwegingen over gewenste en mogelijke aanpassing van het landgebruik. De landgebruikers hebben immers een centrale rol in een transitie naar klimaatrobuuste beekdalen, zowel qua inrichting als qua gebruik.

Het ging om kwalitatief onderzoek. Er zijn groepsgesprekken en individuele gesprekken gevoerd met in totaal 21 grondeigenaren en grondgebruikers, waaronder 17 boeren.

Voor diverse boeren is klimaatverandering iets ongrijpbaars. Ze zien nog weinig gevolgen van klimaatverandering en geloven niet dat het nodig is om aanpassingen te doen aan het landgebruik. Water moet kunnen worden vastgehouden en zo nodig snel weer worden afgevoerd. Diverse mogelijke maatregelen zijn besproken. De meesten zien meer in technische oplossingen zoals stuwen en drains dan in bijvoorbeeld het opnieuw laten meanderen van beken. Het verhogen van het organische stofgehalte in de bodem heeft brede steun en veel boeren werken daar al aan.

Over het algemeen zijn respondenten best bereid om na te denken over aanpassingen op hun grond. Zelfs waterberging is bespreekbaar. Het gaat vooral om wederkerigheid. Het is belangrijk dat de landgebruikers erop vooruit kunnen gaan en dat er perspectief wordt geboden. Beschikbaarheid van grond is daarin van grote invloed. Daarnaast zal samenwerking gezocht moeten worden om te komen tot integrale gebiedsontwikkeling. Vanwege de grote verschillen in situatie en overtuigingen is het van belang om iedere grondgebruiker ook individueel te benaderen.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Beekdallandschappen in (de regio Noordoost-) Brabant krijgen te maken met de gevolgen van klimaatverandering. Er zijn de laatste jaren zowel langere perioden van extreme droogte als extreme regenval voorgekomen. In het deelproject Klimaatrobuuste Beekdallandschappen van het programma Klimaat en Energie Noord-Oost Brabant (onderdeel van Agrifood Capital¹) wordt nagedacht over aanpassingen van het landgebruik die nodig zijn om in de toekomst goed met de gevolgen van klimaatverandering om te kunnen gaan.

De partners in Agrifood Capital – Regio Noordoost Brabant zien dit niet als een top-down proces waarbij de overheid een plan maakt en dat omzet in regelgeving en landinrichting. Ze voorzien een zorgvuldig, zoekend proces waarbij belanghebbenden in het gebied, en met name de landgebruikers, al vroeg worden betrokken.

Een belangrijke stap in de verkenning is het voeren van erfgesprekken met landgebruikers in de benedenstroomse delen van de beekdalen van de Aa en van de Dommel. Waterschappen De Dommel en Aa en Maas, die binnen het partnerschap trekkers zijn van het deelproject Klimaatrobuuste Beekdallandschappen, hebben Wageningen Research gevraagd om deze erfgesprekken te organiseren en analyseren.

1.2 Belang van erfgesprekken

Wij zien het beekdallandschap als een sociaal-ecologisch systeem waarbij het fysieke landschap en het sociaal-economische elkaar beïnvloeden. Landgebruikers in de beekdalen zoals boeren en andere grondeigenaren zijn degenen die de inrichting van hun grond, het beheer en de bedrijfsvoering zullen moeten aanpassen met het oog op een klimaatrobuust landschap. Hun medewerking is noodzakelijk. Daarom is het van belang:

- dat zij zelf begrijpen waarom het nodig is te veranderen
- dat ze willen veranderen, en
- dat ze kunnen veranderen.

Andersom is het voor de overheid en andere partijen ook noodzakelijk om te begrijpen wat landgebruikers nodig hebben om te veranderen, zodat ze productief met hen kunnen samenwerken en hen effectief kunnen ondersteunen in de transitie. Het voeren van gesprekken, met name ook in groepjes, ondersteunt zowel het denkproces bij landgebruikers zelf, als het begrip bij hun omgeving.

1.3 Doel van het onderzoek

Het onderzoek is uitgevoerd om bij te dragen aan:

- Het op gang brengen van het gesprek over klimaatrobuuste beekdallandschappen met landgebruikers uit het gebied (boeren en andere grondeigenaren);
- Een beter inzicht in wat meespeelt in overwegingen van landgebruikers over gewenste en mogelijke aanpassing van het landgebruik;
- Een eerste idee over wat voor hen nodig kan zijn in samenwerking voor transitie.

---

¹ AgriFood Capital is een samenwerkingsverband van overheden, kennisinstellingen en bedrijfsleven voor de regio Noordoost-Brabant.

1.4 Aanpak

In elk beekdal (Aa en Dommel) zijn twee groepsgesprekken georganiseerd met boeren en andere grondeigenaren. Daarvoor hebben beide waterschappen, ZLTO en het agrarisch collectief namen aangedragen. Deze zijn geclusterd in vier deelgebieden te weten Erp en Boerdonk (Aa) en Dommeldal en Esschestroom (Dommel). De onderzoekers hebben vervolgens deze mensen persoonlijk benaderd. Voor een van de twee gesprekken in het Dommeldal was de opkomst helaas te laag. Na de groepsgesprekken is met 6 boeren individueel doorgepraat over de betekenis van klimaatmaatregelen voor hun bedrijfsvoering en verdienmodel. Deze boeren kwamen uit alle vier de deelgebieden. Voor de boeren was een vacatievergoeding beschikbaar.

De totale groep respondenten bestond uit 21 grondeigenaren/ gebruikers, waarvan 17 boeren (gangbaar of bio). Het ging om 14 melkveehouders, twee boomkwekers, een varkenshouder, een vertegenwoordiger van een landgoed, een medewerker van Brabants Landschap, een gemeenteambtenaar en een vrijwillige weidevogelbeschermmer.

Groepsgesprekken geven de gelegenheid om in korte tijd meerdere mensen te spreken. Bovendien levert de interactie in de groep veel informatie op, en zet het de deelnemers aan het denken over het onderwerp. In individuele interviews kunnen zaken aan bod komen die zich minder makkelijk in een groep laten bespreken, zoals bedrijfseconomische aspecten en mogelijkheden.

Er is bewust gekozen voor groepen van 6-7 mensen: hierdoor kan iedere aanwezige deelnemen aan het gesprek. Bij de groepsgesprekken was iemand van de betrokken waterschappen als toehoorder aanwezig. Het gesprek wordt door een onderzoeker in goede banen geleid met behulp van een vragenlijst. Bij de meeste groepsgesprekken is gebruik gemaakt van een kaart van het gebied en van plaatjes van mogelijke maatregelen.

Van zowel de groepsgesprekken als individuele interviews zijn geluidsopnames gemaakt. Deze zijn gebruikt voor het maken van samenvattende verslagen. Deze zijn aan de deelnemers toegestuurd voor commentaar. De verslagen zijn behandeld als vertrouwelijk. Uitspraken van respondenten zijn in het vervolg van deze notitie niet herleidbaar tot de persoon.

De verslagen van de groepsgesprekken en de interviews zijn geanalyseerd door middel van een eenvoudige codering. Het gaat om een kwalitatief onderzoek waarbij de interpretatie van betekenissen centraal staat. Codering is een belangrijke methode om interpretaties navolgbaar te maken. In de analyse zijn de volgende vragen beantwoord:

- Hoe kijken landgebruikers aan tegen de gevolgen van klimaatverandering?
- Hoe kijken ze aan tegen het aanpassen van hun inrichting en bedrijfsvoering?
- Wat zijn volgens hen barrières en kansen? Wat hebben ze nodig om te veranderen?
- Wat betekent dit voor het project klimaatrobuuste beekdallandschappen?

In de analyse is niet alleen gezocht naar overeenkomsten tussen uitspraken, maar vooral ook naar de volle breedte van meningen en aspecten (configurerende analyse). Het gaat immers niet om een representatief onderzoek. Het doel is om zicht te krijgen op de diverse argumenten en aspecten die meewegen in de bereidheid van landgebruikers om maatregelen te nemen vanwege de verandering van het klimaat.

1.5 Betekenis

In de volgende hoofdstukken hebben wij de uitspraken van de landgebruikers samengevat. Het gaat er niet om of deze uitspraken waar zijn, maar ze geven inzicht in hoe de respondenten dingen zien. Dit kan helpen begrijpen hoe zij komen tot bepaalde keuzes.

Waar uitspraken specifiek boeren betreffen, is het woord boeren gebruikt. Bij breder gedeelde noties wordt gesproken over landgebruikers.

Afgezien van de citaten gaat het om onze interpretatie, waarbij wij wel zo dicht mogelijk bij de verslagen zijn gebleven. Waar wij verder zijn gegaan in onze duiding, is dat aangegeven.

2 Hoe kijken landgebruikers in het gebied aan tegen de gevolgen van klimaatverandering?

Een deel van de landgebruikers "ziet het probleem niet zo". Ze zien nog weinig gevolgen van klimaatverandering. Ze koppelen natte en droge jaren daar niet aan: die waren er altijd al. Zo werd meerdere keren gerefereerd aan de droge zomer van 1976 ("die was erger dan de afgelopen zomer"). Ze denken dat waterbeheer meer invloed heeft op droogte of wateroverlast dan klimaatverandering. Sommigen zien een wat langer groeiseizoen. Dat is alleen maar gunstig voor de landbouw.

Anderen zien wel degelijk dat klimaatverandering tot problemen kan leiden, afhankelijk van waar je zit. Deze landgebruikers vrezen droogte meer dan wateroverlast. Wateroverlast is immers meestal van korte duur. Eén van de deelnemende boeren ziet dat de biodiversiteit lijdt onder klimaatverandering.

Voor diverse boeren is klimaatverandering nog iets heel ongrijpbaars. Het is onze inschatting dat ze er zich nog geen voorstelling bij kunnen maken hoe klimaatverandering hun bedrijf zou kunnen beïnvloeden, of hoe zij hun strategie daarop zouden kunnen aanpassen. Andere problemen zijn dan urgenter, zoals de verandering van de fosfaatregelgeving. Ook is het lastig concreet te maken wat ze zelf zouden kunnen of moeten doen:

"Als je niet weet waar het heen gaat, kun je niet investeren".

Landbouw in de beekdalen in de toekomst

"Grond is duur, stal is duur, fosfaatrechten zijn duur. Wij kiezen voor een goede melkproductie per koe."

Klimaatverandering is zeker niet de grootste zorg van boeren als ze aan de toekomst denken. Er is veel druk op de grond, als gevolg van verstedelijking, uitbreiding van infrastructuur en nieuwe natuur, maar ook doordat de landbouwsector in deze regio vrij intensief is en de schaalvergroting doorgaat. Veehouders (met name de melkveehouders) vrezen dat er steeds meer eisen worden gesteld aan grondgebondenheid: daardoor zouden ze veel meer grond nodig hebben om het huidige aantal dieren te kunnen houden. Om te kunnen overleven in de toekomst zien zij schaalvergroting als noodzakelijk. Daarvoor moeten andere boeren stoppen. Tegelijkertijd wordt opvolging steeds meer onzeker, doordat kinderen niet altijd het bedrijf over willen of durven nemen. Sommige boeren denken daardoor in nieuwe organisatievormen met meerdere mensen in een groot bedrijf.

Aan de ene kant verwachten sommigen op ongeveer dezelfde wijze door te kunnen boeren. Aan de andere kant ziet men dat de verwachtingen van de samenleving ten aanzien van de landbouw zijn veranderd. De medewerker van Brabants Landschap vindt dat de huidige landbouw anders moet en ziet in de beekdalen liever natuurinclusieve landbouw. Ook één van de boeren ziet wel iets in natuurinclusieve landbouw in de beekdalen, maar dan in plaats van beheer door een terreinbeherende organisatie.

3 Hoe kijken landgebruikers aan tegen het aanpassen van hun inrichting en bedrijfsvoering? Wat zijn volgens hen barrières en kansen?

De betrokken boeren vinden het belangrijk dat water kan worden vastgehouden en snel kan worden afgevoerd als het nodig is. Wat dat betreft is er al veel verbeterd: met recht getrokken beken, stuwen, en ruilverkaveling. Maar er is wel een dilemma tussen water vasthouden en water afvoeren. Een enkeling ziet wel iets in geïntegreerde inrichting en landgebruik in de beekdalen, bijvoorbeeld met een kleinschalig mozaïeklandschap met diverse vormen van landgebruik, landschapselementen en natuurinclusieve landbouw², in plaats van een ruimtelijke functiescheiding 'landbouw', 'water' en 'natuur'.

In de volgende paragrafen gaan wij in op verschillende maatregelen voor het omgaan met drogere en nattere omstandigheden, die in de gesprekken aan de orde zijn geweest.

3.1 Zonering van hoog naar laag gelegen gebieden

Volgens de grondeigenaren is grond in beekdalen vaker klei of veen en de hogere grond is zand. Beekdalen zelf hebben dus de meest vruchtbare grond en de mogelijkheid om water aan te voeren. Daarom zit de boomteelt daar het liefst. In de beekdalen kan het echter sneller te nat zijn, en op hogere gronden is het sneller te droog. Boeren zeggen nu ook al rekening te houden met nattere en drogere percelen in hun landgebruik. Volgens sommigen zou het klimaatrobust zijn om in de beekdalen extensief landgebruik te hebben, en het intensievere landgebruik op hoge grond. Op veel plekken is dat ook al zo. Er is immers steeds meer natuur in de beekdalen, vaak beheerd door terreinbeherende organisaties. Maar ook een aantal boeren ziet wel iets in (agrarisch) natuurbeheer in de beekdalen: met beheerpakketten kun je het beste maken van lage/ natte percelen. Een mozaïeklandschap gaat echter niet altijd samen met waterbeheer, omdat slechts een beperkt aantal vormen van landgebruik bestand is tegen overstroming.

Door kavelruil en zonering binnen beekdalen of zelfs in grotere gebieden kun je landbouw, water en natuur op de meest geschikte plekken leggen. Zo kunnen de slechtste (natste, armste) gronden voor natuur en waterbeheer worden ingezet. De laatste ruilverkaveling in het Aadal was 40 jaar geleden, een nieuwe kan volgens de boeren wel weer. Ook omdat hun grond lang niet meer altijd gunstig ligt door uitbreiding met verspreid liggende grond. Je moet het op gebiedsniveau bekijken met de diverse grondeigenaren, ook de overheden en de terreinbeheerders. Grond in van stoppende boeren kan daarbij de smeerolie zijn.

3.2 Gewassen

Dat de keuze van gewassen een mogelijkheid is om te anticiperen op nattere of drogere omstandigheden, wordt breed gedeeld. Over de manier waarop zijn de boeren het echter niet eens. Iemand vindt bijvoorbeeld dat je mais en aardappels niet overal moet willen neerzetten. Een ander protesteert: Wat is er mis met mais? Dat hebben we nodig voor de koeien. Je moet het wel op tijd van het land af halen, voor dat het land te nat wordt in het najaar. Ook over alternatieve gewassen lopen de meningen uiteen. Volgens sommigen brengen alternatieve gewassen zoals sorghum en soja nog te weinig op. Voor veehouders zijn eiwitrijke gewassen wel interessant. Maar luzerne heeft minder opbrengst en een lagere voedingswaarde dan gras, volgens hen. Iemand ziet meer in de veredeling van de huidige gewassen in plaats van alternatieve gewassen. Anderen vinden sorghum juist wel een goed idee: dit gewas wortelt diep, wat goed is voor de bodemstructuur, en is ook goed voor de

---

² Natuurinclusieve landbouw is een verzamelterm voor vormen van landbouw die gebruik maken van natuur combineren met zorgen voor natuur en het vermijden van negatieve impact op natuur, bijvoorbeeld door natuurlijke plaagbestrijding, het stimuleren van bodemleven, agrarisch natuur- en landschapsbeheer, beheer van natuurgebieden en/of het sluiten van kringlopen.

bodemvruchtbaarheid. Iemand noemt Rietzwenk, een grassoort die goed tegen droogte kan, maar die koeien niet vreten in de wei. Dan zou slecht combineren met weidegang. Om meer vocht vast te houden in de bodem en de bodemvruchtbaarheid te verbeteren, zouden akkerbouwers in de vruchtwisseling meer grasklaver kunnen telen als veevoer voor melkveehouders, oppert iemand anders. Enkele boeren zien wel iets in natte teelten, zoals lisdodde of wilg als een optie in beekdalen. Daar zijn wel lichte machines voor nodig.

3.3 Verhogen organische stof en niet-kerende grondbewerking

Verhogen van organische stof in de bodem is al een tijdje onderwerp van gesprek in de sector en diverse boeren zijn er al mee bezig. Het wordt door vrijwel iedereen als een kansrijke oplossing gezien. Slechts een van de respondenten ziet er niets in. Het verhogen van de organische stof in de bodem verbetert zowel de bodemvruchtbaarheid als de bodemstructuur. Daardoor draagt het bij aan een goede opbrengst en aan een snellere infiltratie, het langer water vasthouden in de bodem en het verminderen van afspoeling. Het is dus zowel gunstig voor de omgeving als voor de boer zelf. Boeren weten dat o.a. door eigen observatie: oude enkeerdgronden, die door vroegere generaties zijn verrijkt met organisch materiaal, houden na beregening het water goed vast. Blijvend grasland heeft veel organische stof: door het grasland te scheuren raak je veel stikstof en koolstof kwijt.

Het kost tijd om het organische stofgehalte in de bodem te verhogen. Dat kan bijvoorbeeld door vruchtwisseling met gras of grasklaver, het zaaien van groenbemesters/ vanggewassen in de winter, het toedienen van compost (o.a. van ruige mest) en door het gebruik van dierlijke mest in plaats van kunstmest. Dierlijke mest spoelt minder uit. De mestwetgeving wordt gezien als een barrière voor het verhogen van de organische stof in de bodem: boeren zouden graag de ruimte die beschikbaar is voor het toedienen van kunstmest, mogen gebruiken voor dierlijke mest. Volgens één van de boeren wordt nu vaak meer organische stof (via het gewas) afgevoerd dan aangevoerd: hierdoor verarmt de bodem.

Volgens één van de boeren hebben we de grond "in bruikleen". Ook de volgende generaties moeten nog kunnen boeren.

Vanggewassen zijn verplicht geworden na een aantal teelten, waaronder aardappels en mais. Je moet ze vóór 1 oktober zaaien, maar dan is je mais nog niet altijd rijp. Een nadeel van vanggewassen is meer onkruid in je hoofdgewas.

Andere manieren om de bodemstructuur te ontzien, zijn vaste rijpaden en niet-kerende grondbewerking. Met vaste rijpaden drukken de zware machines alleen nog maar daar de bodem in. Bij niet-kerende grondbewerking wordt de natuurlijke bodemstructuur niet verstoord en blijft meer organische stof in de bodem.

3.4 Waterberging, hermeanderen van beken en natte natuur

Volgens diverse betrokken boeren is er al genoeg waterberging in het gebied. Recent zijn immers nog waterbergingsgebieden aangelegd (Ham Havelt, Blauwe Poort Laarbeek). Volgens de betrokken boeren heeft de Blauwe Poort al meer capaciteit dan nodig is. Het steekt dat waterberging altijd op landbouwgrond wordt gepland. De boeren vinden een combinatie met natuur logischer. De landbouw heeft al zoveel moeten inleveren voor natuur, verstedelijking en infrastructuur. Het is schrijnend als de ene boer veel geld krijgt voor zijn grond voor woningbouw en de andere boer veel minder als zijn grond een overloopgebied wordt.

Een aantal boeren heeft grond die is aangewezen als overloopgebied, zonder dat ze daar een vergoeding voor krijgen. Dat vinden ze niet prettig, onder meer omdat de grond minder waard wordt. Toch vindt een

aantal boeren af en toe overstromen niet erg, als het niet te lang duurt. Eén van hen zaait de grasmat na wateroverlast een keer door, dan is het snel weer op orde.

"Water, natuur en landbouw kan op zich wel gecombineerd worden, dat gebeurt altijd al, dat is niet iets nieuws."

Meerdere boeren zien hermeanderen van beken niet zitten: het is terug naar vroeger. Het leidt tot vernatting, zonder dat je kunt sturen. Vernatting leidt tot verandering in het landschap, onder meer doordat bomen doodgaan. De vertegenwoordiger van het landgoed maakt zich daar zorgen over. Ook de boomkwekers zien niet graag hun bomen verzuipen. De boeren zien liever stuwen in de beken om het water langer vast te houden in het gebied, met vispassages voor de ecologie. Water afvoeren is nodig om koeien buiten te kunnen houden.

Als het gaat om hermeanderend maken van beken en om natte natuur zijn de meeste boeren er geen voorstander van om goede landbouwgrond af te graven. Ook maken ze zich zorgen over overlast voor de burens: de kans is groot dat daar ook het waterpeil hoger komt te staan.

Toch zijn er ook onder de boeren voorstanders van hermeandering en natte natuur. Meer ruimte voor de beken kan zorgen voor een buffer tussen natuur en landbouw. In de droge zomer van vorig jaar zou het juist goed geweest zijn als het water langer vastgehouden had kunnen worden. Volgens de vertegenwoordiger van Brabants Landschap werkt de natuur als een spons, dat water opneemt als het nat is en langzaam vrijgeeft als het droog is. Ook de weidevogelaar staat positief tegenover hogere waterstanden: dat zou goed zijn voor de weidevogels. Tegelijkertijd heeft hij begrip voor de boeren, die opbrengst moeten kunnen halen van hun land omdat het hun inkomen is.

Stad-land

Een van de gespreksonderwerpen betrof de vraag in hoeverre landgebruikers op het platteland bereid zijn om water op te vangen om de steden te beschermen tegen wateroverlast. Hiervoor was het enthousiasme niet groot. De stad moet haar eigen problemen oplossen en zelf ook wat doen. De stad is veel te veel versteend. Bovendien vangt het platteland al veel water op voor de stad (o.a. in Ham Havelts). Misschien kan de stad ook iets terugdoen: het zou mooi zijn als water van opvangbekkens in de stad voor de landbouw kan worden gebruikt.

3.5 Stuwttjes, beregenen en peilgestuurde drainage

In het verleden zijn subsidies verleend voor het aanleggen van stuwttjes in sloten. Met deze LOP-stuwttjes kunnen grondgebruikers zelf invloed hebben op de waterstand en sturen op perceelsniveau. Als het begint te regenen, of in het najaar, kan de boer de stuwttjes dichtzetten, zodat het water niet wegloopt. Als de boer het land droger wil hebben, bijvoorbeeld in het voorjaar, kan hij de stuwttjes openzetten. Dit vraagt wel afstemming met de burens, die vaak ook LOP-stuwttjes hebben, over het moment van open- en dichtzetten. Ook vraagt het vooruit denken en rekening houden met het weer. De betrokken boeren zijn zeer tevreden met de LOP-stuwttjes: het kost hen weinig moeite en ze kunnen zelf sturen.

Bij droogte vinden diverse boeren dat ze moeten kunnen beregenen. Dit zien zij als noodzakelijk om voldoende gras te kunnen oogsten. Ze vinden dat het ook gewoon moet kunnen: 'het is hier geen West-Brabant'. Bij watertekorten vinden ze dat eerst 'de stad' moet stoppen met sproeien (bijvoorbeeld particulieren die hun tuinen besproeien), daarna pas de landbouw. Beregenen met rivierwater is beter/duurzamer dan met grondwater, als het maar schoon is. Iemand vindt het de taak van het waterschap om te zorgen voor voldoende water: als het waterschap de aanvoer niet goed heeft geregeld, moeten de

boeren meer beregenen. Beregenen is overigens duur voor boeren: het kost geld, brandstof en werk. Eén van de boeren vraagt zich af of een elektromotor een alternatief zou kunnen zijn voor de dieselmotor, om het te verduurzamen.

Diverse boeren hebben interesse in peilgestuurde drainage als alternatief voor beregenen. Dat is een doorontwikkelde vorm van onderwaterdrainage, waarbij meer gestuurd kan worden op het grondwaterpeil en de drains ook gebruikt kunnen worden om water de bodem in te brengen. De boeren zouden deze technologie willen gebruiken om in de zomer water vanuit de beken het gebied in te pompen. Maar volgens de regels geldt het als beregenen als er ook daadwerkelijk een pomp aan te pas komt. Niet overal kan op basis van het natuurlijk verval worden gewerkt.

De boeren hebben nog wel meer ideeën voor technologische oplossingen met betrekking tot het peilbeheer. Zo zou het peilbeheer voor grotere gebieden geautomatiseerd kunnen worden. Bijvoorbeeld bij hoge waterstanden bovenstrooms kunnen dan al automatisch stuwen open of dicht worden gezet. Iemand ziet wel iets in het opwekken van waterkracht in de Aa. Iemand anders zou graag water van lage, natte stukken naar hoge, droge stukken brengen voor druppelirrigatie, waar het grondwater te diep zit voor LOP-stuwtdjes. Weer iemand anders heeft interesse in het opvangen, filteren en opslaan van regenwater van daken in steden.

4 Wat hebben grondgebruikers nodig om te veranderen?

In dit hoofdstuk illustreren we eerst hoe een aanpassing op het boerenbedrijf, die in verband met klimaatverandering wordt gedaan, impact kan hebben op de bedrijfsvoering. Dit laat zien dat het voor boeren complexe afwegingen kunnen zijn of ze wel of niet mee willen doen met die aanpassingen. We nemen hiervoor waterberging als voorbeeld omdat hierover veel is gezegd in de groepsgesprekken en de interviews die we in het kader van dit onderzoek gehouden hebben. Vervolgens gaan we in op een aantal zaken waarvan de grondgebruikers hebben aangegeven dat dat hen zou kunnen helpen om zich aan te passen aan klimaatverandering. Tot slot besteden we aandacht aan het belang van samenwerking en de rollen van waterschappen en andere partijen, zoals de grondgebruikers dat zien.

4.1 Impact waterberging op bedrijfsvoering

Het maakt voor een boer nogal wat uit of waterberging wordt gevraagd op een huiskavel of op andere grond. Aan de huiskavel wordt veelal de meeste aandacht besteed. Het gaat daarbij meestal om grond in eigendom en melkveehouders weiden hier het liefst hun vee vanwege de korte loopafstand naar de melkstal. Het inleveren van een huiskavel betekent een veel groter probleem voor een boer dan grond op afstand.

Water opvangen kost de boer opbrengst. Ten eerste worden zijn of haar keuzemogelijkheden beperkt qua teelt: alleen grasland is mogelijk. Voor veehouders betekent het dat uitwijkmogelijkheid nodig is voor het vee. Als het water komt, moet het vee kunnen worden verplaatst: die ruimte moet er wel zijn. Ten tweede betekent water opvangen dat de grond ook tijdens het groeiseizoen langer nat kan zijn. De boer kan niet of later het land op, de groei komt later of langzamer op gang, en dit levert minder sneden gras op. Ten derde kan bij overstromingen later in het seizoen de oogst mislukken. Ten vierde moet bij minder sneden of een mislukte oogst extra ruwvoer worden aangekocht. Melkveehouders houden daar vaak niet van, omdat ze dan weinig grip hebben op de kwaliteit. Daarom telen ze zoveel mogelijk zelf.

"Je verdient je geld met je melk. Er hangt veel aan vast om een goed product te telen waarvan je koeien melk moeten gaan geven. "

Ook vragen boeren zich af wat de kwaliteit is van het water dat ze op hun land krijgen. En ze maken zich zorgen om het risico van verslemping³, als het er te lang op staat.

Tot slot zijn er zorgen om de onomkeerbaarheid van de veranderingen. Het gevoel niet meer terug te kunnen, kan een drempel zijn om vrijwillig mee te werken aan waterberging.

---

³ Bij verslemping is er te weinig binding tussen bodemdeeltjes. Door de inslag van regendruppels treedt schifting op. Daarbij verstopten de fijnere lutum- en siltdeeltjes de poriën in de bodem. Zo ontstaat een papperige slempaag die na drogen een slempkorst vormt. Vooral lichte kleigronden en lössgronden zijn gevoelig voor slemp.

Boerentrots

Boeren zijn trots op hun bedrijf. Ze gebruiken woorden als levensvatbaar en toekomstgericht om aan te duiden waarom ze er trots op zijn. Ze kunnen genieten van hun werk. Het is mooi, afwisselend en uitdagend. Het is een prachtig vak. Ze zijn trots op goede prestaties, bijvoorbeeld in de vorm van een hoge melkproductie en op gezonde dieren. Ze zijn er trots op dat ze in staat zijn om met hun bedrijf een inkomen te verdienen. Hun ondernemerschap uit zich in het in beweging blijven en nieuwe dingen te doen. Zo is één van de boeren trots dat hij het heeft aangedurfd om biologisch te worden. Verschillende boeren zijn ook trots op hun gebied: het is een mooie afwisselende omgeving.

4.2 Wederkerigheid en perspectief

Diverse grondgebruikers staan open voor verzoeken om watermaatregelen te nemen. Het moet echter niet ten koste gaan van de boer. Er is behoefte aan een vorm van wederkerigheid: voor wat hoort wat. De boer hoeft er niet slechter van te worden: de maatschappij mag daar best iets voor terug doen. Een van de boeren oppert dat een 'Blue Deal' gesloten zou kunnen worden op gebiedsniveau. Boeren hebben perspectief nodig voor hun bedrijf, niet alleen voor zichzelf, maar vaak ook voor de volgende generatie. Wederkerigheid en perspectief vormen eigenlijk de basis voor de behoefte van grondgebruikers aan grond, geld, regels en steun.

4.2.1 Grond

De grondhonger is een barrière voor watermaatregelen: boeren hebben de grond zelf nodig. Als een boer vervangende grond kan krijgen of pachten, wordt de drempel al veel lager. Respondenten opperen dat gemeenten grond ter beschikking zouden kunnen stellen als 'ruilgrond'.

"Grond is, als één van de pijlers onder het bedrijf, toch redelijk bedrijfszeker"

Veel boeren pachten of huren een deel van hun grond. Als het om die grond gaat, moet de grondeigenaar ook achter de maatregelen staan.

4.2.2 Geld

Voor iedere vorm van bedrijfsvoering, inclusief het inpassen van waterbeheer, is een verdienmodel nodig. Waterbeheer kan extra kosten of lagere opbrengsten met zich meebrengen, kan onhandig zijn in de bedrijfsvoering en onzekerheden en risico's met zich meebrengen (zie 4.1). En dus moet daar een reële vergoeding tegenover staan. Andersom vindt één van de boeren het niet nodig om subsidie te krijgen voor het verhogen van de organische stof in de bodem. Dit is immers ook in zijn eigen belang. Hij vindt het normaal ondernemerschap om bij de tijd te blijven.

Voor overloopgebieden en andere blauwe diensten vinden de grondgebruikers echter dat er een goede vergoeding moet zijn, in combinatie met duidelijke afspraken. Ze noemen ook andere financiële instrumenten: lagere waterschapslasten, een betrouwbare schaderegeling (zonder dat je eerst kosten moet maken om de schade te melden). De grond zou kunnen worden afgewaardeerd: met de opbrengsten kan de grondgebruiker dan weer investeren. Als de grond wordt opgekocht voor waterberging of natuur vindt iemand dat de grondprijs net zo hoog zou moeten zijn als wanneer het gaat om woningbouw.

Van het woord subsidie wordt niet iedereen warm. Sommigen zien dat niet als structurele oplossing. Liever zouden ze een meerprijs ontvangen voor hun product. Maar ze zien ook wel dat dat lastig te organiseren is voor groene en blauwe diensten.

4.2.3 Regels

De grondgebruikers zijn niet per se tegen regels: ze ergeren zich aan onzinnige regels, zoals vanggewas moeten inzaaien voor een bepaalde datum. Maar ze hebben juist behoefte aan goede regels met betrekking tot waterkwaliteit, die overal gelden. Dan weten ze dat ook anderen zich aan dezelfde standaard moeten houden, en het is belangrijk in verband met waterberging op hun land. In algemene zin vindt iemand dat je moet belonen wie het goed doet, en straffen wie het slecht doet.

Een aantal boeren zou graag een vergunning willen hebben voor peilgestuurde drainage, inclusief het omhoog mogen pompen van beekwater (dit telt nu als beregening).

Veel regels die invloed hebben op de bereidheid of mogelijkheid van grondgebruikers om watermaatregelen te nemen, worden gemaakt in Den Haag of Brussel. De mestwetgeving is een belangrijk voorbeeld: boeren zouden geholpen zijn met aanpassingen waardoor bovengronds mest uitrijden mogelijk wordt gemaakt ("mestinjectie moet je in sommige gebieden niet doen") en er meer ruimte komt voor het toedienen van organische mest en compost.

4.2.4 Steun

Het gaat hierbij niet alleen om geld of regels: morele steun is ook heel belangrijk. Boeren vragen dat met hen wordt meegedacht, dat er begrip is voor hun knelpunten, en dat hun gesprekspartners open staan voor hun voorstellen. Boeren hebben vaak het gevoel dat zij "alle problemen van de samenleving moeten oplossen". De rest van de maatschappij moet ook aan de bak. Het helpt als ze zien dat anderen ook iets doen.

Een aantal boeren wil kunnen experimenteren, bijv. met alternatieve teelten. Ze hebben behoefte aan meer inzicht: aan monitoring/ metingen van bodem- en waterkwaliteit op het land van boeren, zodat duidelijk wordt waar maatregelen meest nodig zijn en waar het al goed gaat, en aan onderzoek naar de gevolgen klimaatverandering voor beekdalen. Ook zouden ze geholpen zijn met praktisch advies en hulp van deskundigen (o.a. over verhogen organische stof).

4.3 Samenwerking

Aan de ene kant wordt gezegd dat samenwerking tussen ondernemers niet zo in de cultuur zit van dit gebied. Boerenorganisaties zijn minder belangrijk geworden, boeren zijn minder vaak lid. Sommige landgebruikers kennen het collectief dat het agrarisch natuurbeheer tegenwoordig regelt niet, terwijl deze volgens anderen best actief is. Er wordt gezegd dat het waterschap er is, zodat boeren niet alles met elkaar hoeven afstemmen. Vergroeningseisen bij de inkomenssteun vanuit het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid zijn individueel, daarin zit geen stimulans tot samenwerking.

Aan de andere kant worden veel argumenten genoemd waarom samenwerking nodig is in het waterbeheer. Een aantal respondenten vindt het belangrijk om collectief en integraal naar problemen en oplossingen in het beekdal te kijken. Het heeft volgens hen meestal weinig zin om als individuele landgebruiker maatregelen te nemen: in een beekdal heb je een 'lint' nodig van mensen die meedoen. Deze zul je allemaal individueel moeten benaderen. Ook is het nodig om boeren en bewoners in het beekdal op één lijn te krijgen: deze kijken er mogelijk verschillend tegen aan.

"Het beleid moet het gesprek in het gebied volgen en niet andersom"

De betrokken landgebruikers vinden het belangrijk dat iedereen bij de plannen voor hun gebied betrokken wordt. Ze stellen voor om informatieavonden te organiseren, in gesprek te gaan, begrip te

kweken en in goed overleg samen tot nieuwe ideeën te komen. Een les uit de Reconstructie: doe aan verwachtingenmanagement.

Sommigen zien mogelijkheden om als boeren samen waterberging te realiseren of grond langs beken te beheren. Daarvoor moet je elkaar wel goed kennen. Iemand anders stelt voor om technische oplossingen in relatie tot het waterbeheer samen op te pakken. De projecten Bufferboeren en Boer Bier Water worden genoemd als voorbeelden van goede samenwerking.

"Het waterschap moet gewoon zijn werk goed doen en de zaakjes op orde hebben, dan hebben wij als het goed is geen probleem."

Over de rol van het waterschap zijn de landgebruikers het niet helemaal eens. De één vindt dat het waterschap zich niet teveel moet bemoeien met de inrichting en het beheer van het gebied. De ander ziet een regierol voor het waterschap als het probleem gemeente-overstijgend is. De boeren zijn over het algemeen positief over het waterschap. Er wordt gezegd dat het waterschap het waterbeheer nu goed op orde heeft, behalve bij hermeanderingsprojecten en bij het omgaan met meldingen van waterschade. In overleg met het waterschap is veel mogelijk. Wel wordt er verschil ervaren tussen de buitendienst en de binnendienst.

Als het gaat om andere partijen wordt vooral gekeken naar de gemeenten. Die hebben in het gebied een sleutelrol. Ook hebben ze vaak grond die aan boeren verpacht kan worden of kan worden ingezet voor grondruil. Tegelijkertijd zit een respondent ook niet te wachten op allerlei verschillende loketten. Banken durven nog niet te investeren in natuurinclusieve bedrijven. Voor ketenpartijen zoals FrieslandCampina zien de boeren geen taak in het waterbeheer. FrieslandCampina stelt via hun programma FoqusPlanet eisen aan de verduurzaming van hun leden, maar dat wordt niet door alle melkveehouders op prijs gesteld. FrieslandCampina moet zich niet als overheid gaan gedragen. Waardering is wel belangrijk, ook vanuit de keten. Maar uiteindelijk bepaalt de consument hoe er wordt geboerd.

5 Wat betekent dit voor het project klimaatrobuuste beekdallandschappen?

5.1 Analyse

5.1.1 Diversiteit in landgebruikers

De landgebruikers in de beekdalen van de Dommel en de Aa kunnen niet over één kam worden geschoren. Het is nodig om rekening te houden met verschillende percepties en meningen als het gaat om klimaatverandering, de urgentie voor de landbouw en mogelijkheden voor landgebruikers om actie te ondernemen, evenals hun bereidheid daartoe. **Veel boeren kunnen zich nog weinig voorstellen bij klimaatverandering.** Ze weten er nog te weinig van of ze geloven er niet in, misschien wel omdat ze er nog zo weinig mee kunnen. Klimaatverandering is dus niet bij voorbaat een argument waardoor landgebruikers de urgentie zien van het nemen van maatregelen op hun land. Andere argumenten kunnen overtuigender zijn, zoals iets doen voor de gemeenschap, iets samen doen met andere landgebruikers, een logischer indeling van het landschap, en/of een goede vergoeding. Uiteindelijk is het nodig om met alle betrokken landgebruikers persoonlijk te spreken, omdat er niet vanuit kan worden gegaan dat ze er op dezelfde manier in zitten.

Bovendien is het landgebruik in de beekdalen van Noordoost Brabant divers, evenals de agrarische sectoren die er actief zijn. Dit heeft invloed op de mogelijkheden om te sturen op klimaatrobuustheid. Kapitaalintensieve sectoren met intensief grondgebruik – en daardoor hoge grondprijzen en grondbehoefte -, zoals de boomkwekerij en de intensieve melkveehouderij, staan bijvoorbeeld minder open voor waterbeheer. Dit kost hen productieruimte die moeilijk vervangbaar is. Met kavelruil valt wellicht iets te bereiken.

Biologische en natuurinclusieve boeren kunnen waterbeheer daarentegen gemakkelijker inpassen. Extensieve en meervoudige vormen van landgebruik zijn al onderdeel van hun praktijk. Niet alleen in praktische zin, ook mentaal kunnen ze het beter inpassen: water en natuur zijn voor hen al onderdeel van het bedrijf en niet per se in tegenspraak met goede landbouw. Deze boeren zijn echter in de minderheid. Over het algemeen is het landgebruik in de beide beekdalen intensief en wordt de druk op de grond ervaren als hoog.

5.1.2 Culturele barrières

Het uit productie nemen van landbouwgrond voor water en/ of natuur wordt door boeren in de regel niet gewaardeerd. Men vindt het zonde om goede landbouwgrond, waar zij soms al generaties in hebben geïnvesteerd, daarvoor te gebruiken. Voor hen is die landbouwgrond schaars. Het uit productie nemen van landbouwgrond geeft hen het signaal dat landbouw weinig waarde heeft voor de maatschappij. Als er ruimte nodig is voor water, is het voor boeren logischer als daarvoor minder goede percelen of natuurgronden voor worden gebruikt. Ook is de omvorming minder pijnlijk als er nog vormen van agrarisch medegebruik mogelijk blijven.

Ook andere signalen vanuit de maatschappij kunnen contraproductief zijn. Zo hebben beleid, regelgeving en instituties decennialang de boodschap afgegeven dat natuur- en waterbeheer niet tot de verantwoordelijkheden van boeren behoren. Voor natuur werd grond opgekocht van agrariërs en in beheer gegeven bij gespecialiseerde natuurorganisaties. Waterbeheer werd ondergebracht bij waterschappen. Het is dus wel begrijpelijk, dat landgebruikers zich niet direct geroepen voelen als hen wordt gevraagd om een steentje bij te dragen in het waterbeheer. Ook in dit onderzoek zijn uitspraken gedaan door boeren, dat zij verwachten dat de waterschappen hun werk doen, zodat zij zich daar niet mee bezig hoeven houden.

5.1.3 Impact van waterbeheer op bedrijfsvoering

Het verhogen van organische stof in de bodem en het kiezen van een meer droogteresistent gewas zijn voor veel boeren relatief eenvoudig in te passen, maar waterbeheer heeft potentieel een grote impact op een boerenbedrijf. Wat voor een buitenstaander een simpele maatregel lijkt (bijvoorbeeld het periodiek opvangen van water op een deel van het land), kan voor een boer gevolgen hebben op diverse

onderdelen van zijn of haar bedrijfsvoering. Waterstand, gewaskeuze, mogelijkheden voor beweiding, ligging kavels ten opzichte van erf, opbrengst, bodemkwaliteit en natuur hebben allemaal met elkaar te maken. Voor een boer is dit integraal. Om watermaatregelen te kunnen nemen, kan het nodig zijn dat op andere aspecten van de bedrijfsvoering oplossingen worden geboden. Vervangende grond kan bijvoorbeeld helpen, maar ter compensatie van het verlies van een huiskavel is alleen aangrenzende grond geschikt. Bovendien is het nodig om te erkennen dat het aanwijzen van overloopgebieden economische gevolgen heeft voor de landgebruikers in de vorm van beperkte gebruiksmogelijkheden en waardedaling. Uit de gesprekken ontstaat het beeld dat landgebruikers best bereid zijn om iets te doen, als ze erop vooruit kunnen gaan.

5.1.4 Maatregelen met een lage drempel

Het verhogen van organische stof in de bodem is een thema waarop boeren en waterschappen elkaar snel kunnen vinden (zie 3.3). Samen projecten doen, samen monitoren en leren, en het samen optrekken in het aankaarten van belemmerende regelgeving kan het onderling vertrouwen versterken en het gesprek over waterbeheer gemakkelijker maken. Sowieso kunnen praktische projecten waarbij landgebruikers dingen kunnen uitproberen en bij elkaar ideeën kunnen opdoen, helpen om nu nog relatief onbekende maatregelen voorstelbaar en acceptabel te maken. Taal is daarbij heel belangrijk. Een van de geïnterviewde boeren noemde het voorbeeld van een project "Platteland in Ontwikkeling" waarin hij door termen als "goede grond" en "sterke koeien" aan het denken werd gezet. Wellicht dat een term als "klimaatrobuust" of "toekomstbestendig" een vergelijkbare functie kan hebben. Het is echter wel nodig om dergelijke taal samen met de landgebruikers te ontwikkelen.

5.1.5 Technology-based or nature-based?

In de gesprekken over mogelijke maatregelen in verband met meer droogte of meer wateroverlast hebben veel boeren voorkeur voor technologische oplossingen zoals pompen, draineren, stuwen, beregenen en peilgestuurde drainage boven maatregelen die uitgaan van natuurlijke processen, zoals hermeandering. Dat is niet verwonderlijk. Ten eerste past dat bij de modernisering van en technologische innovatie in de landbouw. Dit zijn ontwikkelingen waarover veel trots bestaat in de landbouwsector: het is onderdeel geworden van het beeld van goede en succesvolle landbouw. Ten tweede sluiten technologische oplossingen aan op de nog steeds recente historie van waterbeheer, waarbij beken werden gekanaliseerd en LOP-stuwtdjes werden gesubsidieerd. Landgebruikers zullen moeten wennen aan zowel een andere vorm van waterbeheer als een andere vorm van governance. Ook binnen waterschappen is de omslag in denken en handelen nog niet voltooid. Waterschappen blijven sturen, maar zullen tegelijkertijd meer zoeken naar samenwerking en initiatieven vanuit de gebieden. Waterbeheer is immers bij uitstek een collectieve opgave.

5.2 Advies

- Neem de tijd. Doe aan voorlichting: er is nog veel onbekendheid ten aanzien van klimaatverandering en mogelijke gevolgen voor dit gebied en voor de landbouw. Deel de kennis die er is bij de waterschappen.
- Ga in gesprek. Luister naar barrières die boeren ervaren en denk mee, bijvoorbeeld door huiskavels te ontzien.
- Maak connectie op de band van boeren met hun landschap. Geef erkenning voor wat boeren nu al bijdragen aan maatschappelijke doelen zoals een mooi landschap, een goed milieu, waterbeheer en biodiversiteit.
- Bied perspectief, zorg voor goede tegenprestaties in ruil voor klimaatmaatregelen. Zorg dat landgebruikers erop vooruit gaan. Bied maatwerk, zoek uit wat landgebruikers nodig hebben. Neem waar nodig het risico over. De ondernemers moeten ook op de langere termijn vertrouwen kunnen hebben in het verdienmodel van hun bedrijf.
- Ga experimenteren, samen met de boeren. Zorg ervoor dat daar ook interessante dingen voor boeren in zitten, zoals het verbeteren van bodemkwaliteit en kansrijke gewassen. Experimenteer ook met andere vormen van landbouw die waterbeheer kunnen inpassen, zoals natuurinclusieve

landbouw. Ga op excursie om voorbeelden te bekijken van meer 'nature-based' vormen van beekdalinrichting en vormen van beheer door boeren.

- Laat zien dat klimaatmaatregelen door landgebruikers onderdeel zijn van een groter geheel en dat anderen zich ook inspannen. We doen het samen.
- Maak een goede analyse van de huidige grondmarkt en de ontwikkeling van de landbouwstructuur, inclusief stoppende bedrijven. Ontwikkel een strategie ten aanzien van grond en maak die transparant.
- Werk aan nieuwe vormen van integrale gebiedsontwikkeling inclusief vrijwillige herverkaveling. Door hier een participatief proces van te maken, kan de kennis van de landgebruikers ten aanzien van landschap, historie, ondergrond, mensen en grondposities worden benut. Werk de organisatievorm uit in een gemengde groep van ZLTO, agrarisch collectief, terreinbeherende organisaties, bewoners, waterschappen en gemeenten.